

Гасанов М.М.

УДК 336.14:339.9

ПАРАДИГМА РОЗПОДІЛУ ПРИБУТКІВ І ЗБИТКІВ ЯК ОСНОВА ІСЛАМСЬКОГО БАНКІНГУ

Постановка проблеми. Парадигма розподілу прибутків та збитків (РПЗ) є унікальною особливістю ісламської банківської системи. Втім, на практиці, ісламська система, поряд із суттєвими відмінностями у порівнянні з традиційною європейською моделлю, має чимало схожих рис із останньою. Показовим у цьому контексті виступає дослідження Малайзійського банківського сектору, яке, зокрема, підводить до висновку, що лише незначна частина фінансування ісламського банку суворо базується на РПЗ, а самі ісламські депозити не є безвідсотковими, будучи тісно пов'язаними із звичайними депозитами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей ісламського банкінгу як потенційного конкурента в світовій банківській системі присвячено праці західних економістів, серед яких С. Арчер, М. Аріфф, Дж. Бойд, Н. Чудхрай, М. Чіхак, Д. Ель-Хаварай, В. Грейс, З. Ігбал, М. Ель-Горчі, М.-К. Хассан, Х. Хессе, Х. Моктар, Х. Соле, В. Сандарараджан, Е. Лука, А. Самад, Д. Мулджаван та інші.

Виділення невирішеної проблеми. Втім, серед вітчизняних вчених недостатньо поширеним є вивчення перспектив співпраці з ісламським капіталом, що виглядає приводом для більш глибокого аналізу окресленої проблематики.

Мета статі. Сучасна глобальна фінансова криза яскраво продемонструвала впливовість банківського сектору на особливості розгортання та поглиблення проявів нестабільності у випадку невиконання останнім покладених на нього функцій. Віддаленість реального та фінансового секторів світової економіки формує ризики неефективного використання кредитних ресурсів, лєвова частка яких спрямовується на задоволення бульбашкових операцій. Беручи до уваги вразливість банківської системи європейських країн перед кризовими проявами у фінансовому та валютному секторах економіки, що яскраво проявилось свого часу під час кризи ЄМС та здатності вразливої банківської системи поглиблювати й прискорювати розгортання фінансових потрясінь (як це відбувалось під час глобальної фінансової кризи 2008-2011 рр.), актуальним виглядає дослідження ісламського банкінгу як такого, який може мінімізувати вплив чинників нестабільності, характерних сучасному етапові розвитку світової фінансової системи.

Результати дослідження. Першим сучасним експериментом з ісламською банківською справою можна вважати створення Ощадного банку (Міт Харм) в Єгипті в 1963 р. Однак, протягом останніх чотирьох десятиліть, ісламська банківська справа зростає з точки зору розміру та кількості гравців. Ісламською банківською системою в наш час користуються більше ніж в 50 країнах світу, адже в Ірані, Пакистані та Судані дозволяється лише такий вид банківської діяльності. В таких країнах, як Бангладеш, Єгипет, Індонезія, Йорданія та Малайзія ісламська банківська система співіснує з традиційними банківськими системами. Таким чином, ісламська система не обмежується лише ісламськими країнами. Так, у серпні 2004 р. Ісламський банк Великобританії отримав першу ліцензію не мусульманської країни, має право приймати участь в ісламській банківській системі. HSBC - банк в Анн-Арборі і Девон-банк у Чикаго пропонують ісламські банківські продукти в США.

Бурхливий ріст ісламської банківської системи піднімає ряд важливих питань. Одним з найсуттєвіших є аналіз причин росту ісламської банківської системи. На думку М.Аміна, таке зростання відбувається в результаті суттєвих переваг ісламської парадигми [9]. На переконання М. Алі, пояснення слід шукати в релігійній складовій, а більш конкретно – в площині ісламського відродження, що розпочалось з кінця 1960-х років [4]. В той же час, дослідник А.Мірактор переконаний, що особливості ісламського банкінгу – в системі регулювання [7]. З метою пошуку узагальненого бачення на окреслену проблематику, нами пропонується зосередити увагу на вивченні специфічних рис ісламської банківської системи, спираючись на досвід Малайзії, де співіснують повноцінна ісламська та традиційна банківська системи.

Подвійна банківська система, яка існує в Малайзії, зокрема, дозволяє на практиці порівняти ісламську банківську практику з традиційними банківськими послугами. Крім того, Малайзія, за даними Світового Банку, має один із найбільших ринків капіталу та страхування ісламського банкінгу.

З теоретичної точки зору, ісламська банківська справа відрізняється від звичайної тим, що в Ісламі заборонені відсотки (ріба), тобто банки не можуть запропонувати фіксовану дохідність по депозитам і не мають права брати відсотки за кредити. Унікальною особливістю ісламської банківської справи є парадигма розподілу прибутків та витрат (РПЗ), яка ґрунтується в основному на Мударабах (участь в прибутку) та Мушараках (спільне підприємство) [8].

Ріба означає будь-який неправедний прибуток в торгових справах і, маючи великий спектр значень, не обмежується простим банківським вкладом з розрахунку на дивіденди. У ісламі, для того, щоб вважатися добросовісним, до грошей треба відноситися як до засобу, а не як до товару, інакше власники великих грошових сум можуть отримати неправедну перевагу над промисловцями і торговцями. Подібна практика заборонена в ісламі, де капітал має бути в обігу і не повинен накопичуватися таємно для особистих потреб небагатих обраних. Щоб остаточно врегулювати цю проблему, ісламські уряди стягують податок з усіх грошей, не введених в обіг [10].

Кард хасан – це угода, по якій одна сторона на підставі договору надає грошові кошти іншій стороні у вигляді безвідсоткової позики на умовах зворотності або у благодійних цілях. При формуванні пасивів банк може використати залишки на поточних рахунках своїх клієнтів без повідомлення їх про це і повинен повернути позикову суму або її частину на першу вимогу клієнта [10].

Під *аманою* в ісламській банківській системі розуміють відповідальне зберігання. За загальним правилом, стягуючи певну плату, банк може лише виконувати доручення вкладника по відношенню до його капіталу у банку, але не має права розпоряджатися предметом зберігання. Крім того, банк має право покривати за рахунок власника витрати, пов'язані з виконанням його розпоряджень [10].

Мушарака - це майнове товариство, яке припускає спільне фінансування банком і клієнтом певного проекту. У фінансуванні можуть брати участь два і більше інвестори. Доходи і збитки, які несе проект, діляться сторонами відповідно до частки фінансування [10].

Мудараба є прикладом класичного договору, відомого ще з доісламських часів, згідно з яким одна сторона (власник капіталу, наприклад, банк або інша фінансова організація) надавала іншій стороні – мударибу (*mudarib*, тобто підприємство з достатнім досвідом і репутацією) в управління грошові кошти. Прибуток від вкладення коштів в певний проект ділився сторонами угоди в обумовлених пропорціях. З часом *мудараба* отримала в практиці ісламських банків деякі різновиди [10].

До таких договорів можемо віднести, наприклад, такі, що базуються на *мурабах* (витрати плюс), *іджара* (лізинг), *бай муажал* (торгівельний договір з відстроченим платежем), *бай салам* (форвардні продажі) та *істісна* (виробництво згідно контракту) [4].

Фінансування за принципом *мурабаха* здійснюється на основі надбавки (витрати плюс), у цьому випадку банк має право купити товар для клієнта та перепродати його клієнтові по наперед обумовленій ціні, яка включає в себе початкову вартість плюс різницю прибутку, яка встановлена за контрактом. Як правило, такий вид договорів використовується в оборотному капіталі та торговому фінансуванні [4].

Фінансування за принципом *іджара* схоже на лізинг. Банк купує активи для клієнта, потім дає їх клієнтові протягом певного періоду за фіксованою орендною платою. Шаріат (ісламський закон) дозволяє орендну плату за майно, послуги, але за умови, що орендодавець (банк) зберігає ризик володіння активами [4].

Фінансування за *бай муажал*, яке є різновидом *мурабаха* (вартість плюс), побудоване на основі торгівельного договору із відстроченим платежем, при якому поставка товару є прямою, і повернення цін відкладається у розстрочку або у формі одночасної оплати. Вартість продукту обумовлена на момент продажу і не може включати будь-якої плати зі відстрочку платежу. Цей договір використовувався для майнового фінансування [4].

Бай салам побудований на основі форвардних продажів. Цей метод дозволяє підприємцеві продати частину товару банку за ціною, яка зазначена в контракті, з поставкою товару у майбутньому [4].

Істісна контракти засновані на концепції замовлення виробництва згідно контракту, в якому одна сторона має виробити частину товару для майбутньої поставки за наперед обумовленою ціною. Він може використовуватися для фінансування промислових проектів, будівництва та інфраструктури [4].

Прибічники ісламської банківської справи, таким чином, стверджують, що ісламські банки теоретично готові краще, ніж звичайні, реагувати на зовнішні ризики, тому що втрати банку частково поглинаються вкладниками.

РПЗ парадигма отримала широке визнання в ісламській правовій та економічній літературі як основа ісламського фінансування. Ісламське фінансування банку, яке притримується принципів РПЗ, як правило, базується на двох основних типів договорів: на *Мударабах* (участь в прибутку) та *Мушараках* (спільне підприємство). Крім того, розподіл ризиків – це ще одна особливість парадигми РПЗ, яка дозволяє ісламським банкам кредитувати на більш довготривалій основі проекти з більш високим ризиком дохідності портфелів і, таким чином, сприяти економічному зростанню [4].

Парадигма РПЗ, крім того, привчає ісламські банки до кращої ринкової дисципліни. Ісламські банки, для прикладу, повинні докладати більше зусиль, щоб відрізнити хорошого клієнта від поганого, тому що їм є більше що втрачати, на відмінну від звичайних банків. Вкладникам в ісламські банки потрібно, в свою чергу, обирати банки більш ретельніше та слідкувати за ними більш активно, щоб їхні вклади були зроблені з розумом. Прибічники ісламської банківської справи стверджують, що основною перевагою РПЗ є те, що він призводить до більш ефективного розподілу капіталу, бо прибуток на капітал і його розподіл залежить від життєздатності проекту [8].

Грунтуючись на дослідженнях вчених Н. Чудхрая і М. Чіхака, робимо наступні висновки:

а) зміни у ставках на звичайні депозити призводять до змін в ісламському рівні капіталовкладень, а не навпаки;

б) ісламський рівень капіталовкладень позитивно співвідноситься із звичайними ставками на депозити у довгостроковій перспективі;

в) коли ісламський рівень капіталовкладень відхиляється набагато більше (менше) від звичайної ставки на депозити, вони будуть коректуватися вниз (верх) до довгострокового рівня рівноваги. Ці результати означають, що ісламська банківська справа, яка базується на РПЗ депозитах, насправді тісно пов'язана із ставками на традиційні депозити.

Сьогодні у Малайзії, за розповсюдженою думкою, є найбільш розвинута ісламська фінансова система в світі, яка співіснує із традиційною банківською системою. Крім того, діють безвідсоткові банківські схеми, добре розвинутий ісламський міжбанківський кредитний ринок, ісламський ринок боргових урядових цінних паперів та ісламський страховий ринок. Ісламський міжбанківський кредитний ринок, який функціонує з січня 1994 р., надає змогу ісламським банківським структурам торгувати спеціальними ісламськими фінансовими інструментами між собою. Ринок урядових цінних паперів, який функціонує з 1983 р., можна назвати еквівалентом традиційного казначейського векселя та ринку цінних паперів.

Ісламське страхування, або ж такафул, було вперше представлено в 1985 р., коли був створений перший такафул оператор для того, щоб задовольнити громадські потреби у страхуванні.

Не дивлячись на те, що ісламська банківська справа мала значний прорив в Малайзії, на практиці ми бачимо, що прийняття ісламської парадигми РПЗ в Малайзії відбувалося на багато повільніше на стороні активів, а ніж стороні пасивів. В Таблиці 1 наводяться дані про види ісламського фінансування та ісламські депозити в Малайзії. Загальна сума фінансування в ісламський банківський сектор складає близько RM (малайзійський ринггіт) 57.9 млрд. за даними на кінець 2009 р.. Ісламський банківський сектор, у порівнянні з традиційним, в цілому зростає набагато швидшими темпами, що призвело до збільшення частки ринку ісламського кредитування до 11,3%.

Таблиця 1. Ісламська банківська система: види фінансування та депозитів.

Види ісламського фінансування (на кінець 2009 року)	RM (малайзійський ринггіт) млн..	(%)
<i>Мударабак</i> (участь у прибутку)	38	0,1%
<i>Мушаракак</i> (спільне підприємство)	238	0,4%
<i>Бай-муажаль</i> (торгівельний договір з відстроченим платежем)	28,884	49,9%
<i>Южара</i> (лізинг)	13,892	24,0%
<i>Мурабаха</i> (вартість плюс)	4,052	7,0%
<i>Істісна</i> (виробництво згідно контракту)	695	1,2%
<i>Інші</i>	10,072	17,4%
Всього:	57,883	100%
Види ісламських депозитів (на кінець 2009 року)	RM (малайзійський ринггіт) млн.	(%)
<i>Аль-вадіак</i> (безтермінові депозити)	12,917	17,7%
<i>Аль-вадіак</i> (ощадні депозити)	8,432	11,6%
<i>Мударабак</i> (інвестиційні депозити)	41,996	57,6%
<i>Мударабак</i> (оборотні депозити)	8,962	12,3%
<i>Інші</i>	552	0,8%
Всього:	72,859	100%

Джерело: Банк Негара Малайзії

З даних Табл.1 можна спостерігати, що здебільшого фінансування базується на принципах муажал бай (торгівельний договір з відстроченим платежем) та іджара (лізинг), на частку яких припадає 49,9% та 24,0% від загальної суми фінансування. Мурабаха (витрати плюс), істісні (виробництво згідно контракту) та інші, не основані на РПЗ концепції, мають частку у 7,0%, 1,2% і 17,4% відповідно.

Інвестиційні вклади та оборотні вклади – це строкові вклади, які діють за концепцією мудараба. Теоретично, такий мудараба депозит більш ризиковий, ніж звичайні строкові депозити, на що є ряд причин. По-перше, ісламські банки не гарантують вкладникам ані капітал, ані повернення депозиту. По-друге, розподіл прибутку за договором мудараба є асиметричним, тобто вкладники розділяють з банком прибуток від інвестицій, але і несуть всі збитки. По-третє, депозитні рахунки мадараба - це є власний капітал, але вкладники не можуть ніяк контролювати чи керувати такі рахунки, як це зазвичай надається акціонерам банку.

Моделі фінансування мудараба та мушарака, в загальному, займають лише 0,5% від загальної суми ісламського фінансування. Таким чином, ісламське фінансування банку в Малайзії, як виявилось на практиці, не сильно відрізняється від звичайного банківського кредитування. Моделі РПЗ фінансування складають лише незначну частину від загальної суми ісламського банківського фінансування. Ісламське фінансування банку в Малайзії до сих пір в значній мірі базуються на моделях не РПЗ режимах фінансування, які є дозволеними згідно законів шаріату.

Висновки. Аналіз даних переконує, що ісламська банківська система, яка на сьогодні існує в Малайзії, не сильно відрізняється від звичайної банківської системи, а переваги, які вона пропонує, часом існують лише в теорії. Втім, маємо два важливих висновки, які витікають з такого твердження.

По-перше, мудараба депозити, які побудовані згідно з парадигмою РПЗ, на практиці повинні бути безвідсотковими та чистими. Насправді, однак, виявляється, що ісламські депозити в дійсності є не безвідсотковими і дуже подібні до звичайних банківських депозитів. Іноді, в супереч очікуванням, ставка інвестування в ісламські депозити в основному є нижчою і більш волатильною, чим у звичайні депозити.

По-друге, швидке розповсюдження ісламської банківської системи за останні десятиліття навряд чи пов'язане із атрибутами ісламської РПЗ парадигми. Замість цього, його швидкий ріст, скоріш за все, спричинений всесвітнім Ісламським відродженням з кінця 1960-х років, що призводить до збільшеного попиту з боку мусульман на фінансові продукти та послуги, які відповідають їх релігії.

Джерела та література:

1. Аманжолов С. Исламская экономика и исламский банкинг: вопросы теории / С. Аманжолов // Вестник Ассоциации белорусских банков. – 2008. – № 45. – С. 35-40.
2. Бахмутская А. А. Исламский банкинг / А. А. Бахмутская // Банковская система. – 2006. – № 6. – С. 2-9.
3. Islamic Banking Forum: discussing growth, innovation & Shari'ah challenges // New Horizon. Global Perspective on Islamic Banking & Insurance. – 2008. – № 167. – P. 36-37.
4. Ali M. Success of Islamic Finance / M. Ali // New Horizon. Global Perspective on Islamic Banking & Insurance. – 2005. – № 149. – P. 25.

5. Ali M. Wanted: a central plan for the development of Islamic banking / M. Ali // New Horizon. Global Perspective on Islamic Banking & Insurance. – 2005. – № 149. – P. 17.
6. Ali M. Islamic banking: concepts, problems, prospects / M. Ali // New Horizon. Global Perspective on Islamic Banking & Insurance. – 2005. – № 149. – P. 42-43.
7. Mirakhor A. Qard hasan microfinance (QHMF) / A. Mirakhor, Z. Iqbal // New Horizon. Global Perspective on Islamic Banking & Insurance. – 2007. – № 164. – P. 18-20.
8. Md. Atiqur Rahman Khan Kladem. Mudarabah: can an investor expect predetermined profit? / Md. Atiqur Rahman Khan Kladem // New Horizon. Global Perspective on Islamic Banking & Insurance. – 2006. – № 162. – P. 25-28.
9. Amin M. UK taxation of Islamic finance: where are we now? / M. Amin // New Horizon. Global Perspective on Islamic Banking & Insurance. – 2006. – № 161. – P. 5-10.
10. Машнина Я. Исламский банкинг – потенциальный конкурент в мировой банковской системе / Я. Машнина // Банковский вестник. – 2008. – № 9. – С. 58-62.